

STIG STRÖMHOLM:

Konservatism på 80-talet

De konservativa framgångarna under slutet av 70-talet innebar att ett långvarigt tabu bröts, skriver professor Stig Strömholm. Att bedöma framtidsutsikterna är emellertid svårt bl a på grund av rörligheten i väljarkåren och ungdomens ökade skepsis. Att vara skeptisk är dock ej detsamma som att vara kritisk. Vpk:s framgångar är det mest alarmerande tecknet på att ungdomens kritiska sinne är outvecklat. Ett konservativt parti har många uppgifter framför sig. En är att säga sanningen om landets situation, främst i ekonomiskt hänseende men också i fråga om utbildningspolitik samt säkerhetspolitik och försvar.

För varje politisk riktning, som är beredd att vidkännas beteckningen "konservativ" uppstår vid varje ny vägkrök ett dilemma, som — om man nu har en smula sinne för historiens ironi — skulle formuleras på det nästan tragikomiska viset: "Vad skall vi konservera nu då?". Det har, vanligen, inträffat ett och annat sedan den föregående vägkröken; verkligheten har förändrats; den som stannar till för att fundera vid vägkröken 1980 är strängt taget inte "konservativ" utan "reaktionär" om han vill kämpa för de positioner han försvarade 1970, 1960 eller 1950. Men om den konservative av år 1980 nu i stället väljer att "konservera" det sakernas tillstånd som han ser omkring sig just då, riskerar han att råka i strid med sig själv, ty 1980 års samhälle omfattar med stor sannolikhet många nyheter, som han ivrigt bekämpade under hela 70-talet.

Dilemmat skall inte överdrivas. Långsiktig politisk planering kan inte arbeta i tioårsperioder. Och den "radikale", som vid motsvarande semantisk analys borde gå till roten på allt men ofta nöjer sig med kompromisser, är inte mindre tragikomisk; ej heller den "liberale", som borde strida för frihet vid alla barrikader men gång på gång tvingas både reglera och reglementera. Om det finns slutsatser att dra ur sådan språklig exercis som här har anställts är det å ena sidan att de stora etiketterna är till ringa hjälp för såväl politiker som deras kritiker, men å andra sidan — trots allt — att täta principiella omprövningar av egna positioner nog har sin nytta. Och nu var det således 1980.

1970-talets konservativa framgångar

Senare hälften av 1970-talet har otvivelaktigt

medfört mycket stora framgångar för de politiska riktningar som brukar betecknas som "konservativa". Jag nöjer mig med att tala om den svenska scenen, bla — skall det erkännas — därför att man här och var i de stora länderna, där en "nykonservatism" är under utveckling, stöter på tankar och idéer, som skrämmer mig med sin hårdhet och nyanslöshet.

"Konservativa" framgångar i Sverige är liktydiga med framgångar för moderata samlingspartiet. Partiets andel i väljarkåren tenderar, åtminstone i vissa frågor, att pendla kring 25 %. Och detta är, försåvitt jag kan begripa, av många skäl värdefullt och glädjande. Det är en positiv utveckling framför allt därför att det rimligen måste innebära — det finns tecken på att det redan börjat innebära — att ett långvarigt tabu har brutits. Var och en som för femton, tio eller tolv år sedan framträdde (eller misstänktes framträda) som talesman för "konservativa" idéer på något samhällsområde vet vad jag åsyftar. Den massiva, hetsiga eller ängsliga, uppriktiga eller opportunistiska fördömelse som sådana åsiktsyttringar mötte gjorde det oerhört psykiskt krävande att överhuvudtaget sticka fram huvudet i den offentliga debatten. Sedan detta huvud väl försetts med etiketten "höger", spelade det sedan inte någon roll vilka åsikter som framfördes; det frågade ingen efter; etiketten räckte, och en sällsamt väl samsjungen rättänkande dumvänster (i massmedierna opartiskt fördelad på de flesta gängse partibeteckningar till vänster om den förhatliga högern) stämde upp sin rytande kör. Dånet fyllde den låga stugan.

Det är idag väsentligt högre i tak i svensk offentlig debatt än för tio år sedan, och detta är

— rimligtvis för hela befolkningen — av mycket stort värde; det är svårt att tolka utvecklingen på annat sätt än så att den åsiktsförskjutning som ägt rum bland väljarna står i växelverkan med förskjutningen mot pluralism i debatten. Den politiska vindkantringen bör emellertid på längre sikt få andra positiva effekter. Pluralismen kan förväntas röka ut vissa särskilt otjänliga former av konformism och opportunism i det offentliga livet (men det ligger makt uppå att inte en opportunism ersättes av en annan), och förändringen borde också kunna bidra till att vinna bättre disciplin inom en byråkrati, som alltför länge funnit det lönande att tjuta med ulvarna. Man glömmar lätt hur kort och hur ensidig den svenska statsapparats erfarenhet av sin roll under ett parlamentariskt och demokratiskt styrelseskick i själva verket är.

Försiktighet i framtidsbedömningen

Om nu detta är faktiska eller sannolika positiva effekter av 70-talets politiska utveckling på det allmänna planet — egentligen oberoende av den förda politikens innehåll — är det alls inte någon tvingande slutsats att "konservativa" idéer eller riktningar skulle ha framtiden för sig eller vara bäst skickade att utnyttja den nya och rörligare situationen i svensk politik och svenskt samhällsliv i allmänhet. Vems årtionde 80-talet blir beror i hög grad på politikens innehåll. Det finns, tror jag, anledning till stor försiktighet i framtidsbedömningen.

Om man i samtal man och man emellan bemödar sig om att kartlägga de politiska förändringarnas orsaker — en slumpmässig "mjukdatametod", som kräver försiktighet —

är det påfallande ofta man stöter på sådana uttalanden som att den tidigare, socialdemokratiskt dominerade samhällsutvecklingen "gått för fort", "gått för långt", inneburit "överdrifter" osv. Det intressanta med sådana uttalanden är att de knappast någonsin innefattar någon principiell kritik av själva marschriktningen. Det är fråga om missnöje, utan tvekan, men ett missnöje, som inte självklart leder till att man vill se rodret drastiskt läggas om i tex en uttalat "konservativ" riktning, vad det sedan är för något.

Den triviala iakttagelsen att många, som sannolikt har eller har haft starka sympatier för en måttfull socialdemokratisk politik eller i varje fall hållit sig i mittfältet, nu har vänt sig åt annat håll ger anledning till frågan, om de konservativa framgångarna är missnöjets snarare än partiets verk. Sådant stämmer till eftertanke. Att de ledande politiska personligheterna spelar en betydande roll — och att konservatismen därvidlag är exceptionellt gynnad, både i och för sig och vid jämförelse med övriga rollinnehavare — är en annan enkel varning.

Finns det, kan man fråga sig (med den inledande tragikomiska valsituationen i minne) en reell konservativ identitet, bibehållen genom årtiondena och så beskaffad att den kan ställas fram och accepteras av en stor väljargrupp även under mindre gynnsamma förhållanden än de senaste tio åren har erbjudit?

Ökad rörlighet i väljarkåren?

Det är lika gott att innan vi går vidare för att söka finna drag i en möjlig konservativ politik erinra om andra tidens tecken, som bör inge försiktighet. Den påtagligt ökade rörligheten

inom väljarkåren är ett sådant tecken; i vissa hänseenden framstår denna rörlighet som något både sympatiskt och löftesrikt; de hårda klassbindningarna och de ärvda lojaliteterna är borta; medborgarna är fria och kritiska kunder på idéernas marknad. Samtidigt ställer rörligheten obehagliga frågor: sker kundernas val rationellt eller under suggestion från massmedier och tillfälliga rörelser? Hur stor andel har den rena ledan och önskan att bryta med den egna miljöns mönster (en icke helt god vana, från konservativ synpunkt, även om den egna riktningen tillfälligt kan gynnas)? I hur hög grad är det egna gruppintressen snarare än försök att finna de stora gemensamma riksintressena som styr väljarna?

Rörligheten bjuder självfallet på ständiga möjligheter, men är det sannolikt — i ett annat läge än det rådande, med drygt fyrtio års socialdemokratiskt maktinnehav i minnet (och en vid det här laget tämligen uppenbar svårlöst identitetskris för socialdemokratin och sannolikt också för folkpartiet) — att dessa möjligheter i särskilt hög grad öppnar sig för idéer och politik med konservativa förtecken? Det förefaller mig, allt vägt och mätt, övervägande troligt att svenskarna under de senaste tio-tjugo åren på ett djupgående sätt "radikaliserats" åtminstone i så måtto att de står skeptiska inför auktoriteter och trossatser på de flesta områden. Kanske är detta det viktigaste elementet i ungdomens flykt från den tunga och väletablerade socialdemokratin. En konservatism, som ger stort utrymme åt traditionella auktoriteter (och traditionell livshållning överhuvudtaget, vilket regelmässigt innefattar åtminstone vissa moment av auktoritetsaccept), torde lätt stöta på motsvarande problem.

Förutom det allmänna fenomenet rörlighet finns det en rad inslag i de senaste årens svenska opinions- och attitydbildning, som är ägnade att inge allvarliga bekymmer för varje politisk gruppering med ambitionen att formulera ett hållbart och hederligt långsiktigt program av någon som helst konkretion.

Skeptiska – icke kritiska – ungdomar

Väljarna, i synnerhet de unga, är skeptiska, sade jag nyss – men är det detsamma som att vara på ett upplyst sätt kritisk? Jag vill anmäla stor tveksamhet på den punkten. En stor dagstidning karakteriserade, kort före kärnkraftomröstningen, de motsättningar som denna hade väckt (eller åtminstone en del av dem) så att linje 3 (återigen rimligtvis blott till en del) representerade den välutbildade och kritiska ungdomens protest mot den – underförstått mindre välutbildade – föräldragenerationens okritiska accept av det ekonomiska framåtskridandet som främsta mål.

Det märkliga är nu, att samma ungdom som i detta sammanhang betecknades som "välutbildad" i så gott som alla andra sammanhang betecknas som påfallande illa utbildad. De skriande bristerna i utbildning hos den som manglats genom det svenska skolväsendet efter mitten av 60-talet är ett av de verkligt betydande problemen i det utgående 70-talets Sverige. Den stora tidningen hade säkert fel i sin karakteristik. Mycket stora delar av dagens svenska ungdom är – fö på goda grunder, med den egna smala men ofta dystra livserfarenheten i botten – utpräglad misstänksam. Men detta är något helt annat än att vara kritisk. Det mest alarmerande tecknet på utvecklat kritiskt sin-

ne är de framgångar som vänsterpartiet kommunisterna på sistone inregistrerat bland unga, "välutbildade" väljare. Det är svårt att tänka sig ett mer handfast bevis på fullkomlig aningslöshet.

Övertro på decentralisering

Det aningslösa välståndets barn, i vilkas ofta historielösa värld frihet, rättssäkerhet och dagligt bröd uppenbarligen framstår som självklarheter, inte som resultatet av århundradens arbete och kamp, ägnar sig också åt andra oroväckande utflykter i det röda och det gröna. Den från vissa håll flitigt odlade, onyanserade tron på "decentralisering" och lokal beslutsmakt är så mycket mer besvärande som den börjar tränga igenom inte blott i populistiska partiprogram utan också i lagförslag. Ett par exempel: ett nytt förslag till plan- och bygglag (SOU 1979: 65 och 66) och ett förslag till sjukvårdslagstiftning (SOU 1979: 78), som båda kännetecknas av att idén om en någorlunda preciserad rikslagstiftning, som anger bestämda standardkrav, bör överges till fromma för ett fritt kommunalt beslutsfattande, som på många områden innebär uppenbara risker för en reell standardsänkning.

I sin iver att föra besluten, som det heter, "närmare människorna", förefaller man att glömma åtskilliga av historiens lärdomar. Här har en historiemedveten konservatism otvivelaktigt en arbetsuppgift – men är den politiskt tacksam? – nämligen att påvisa vilken månghundraårig civilisatorisk möda som nedlagts på att bilda ett rike och ett folk, att skapa kulturnivåer och standardanspråk som regelmässigt också innebar reform (i ordets sanna mening),

höjande utjämning för de avlägsna och vanlottade, rättvisare resursfördelning, generell rättssäkerhet mot småsamhällets primitiva avundsjuka och bypolitik, och slutligen inte minst förutsättningar för internationell förståelse och samverkan. (Jag tillåter mig här att hänvisa till uppsatsen "Är rättssamhället på glid?", i min bok "Motskäl" (Sthlm, Norstedts, 1979), s 63 ff.) Ett regionaliserat Sverige kan lätt leda till sockenpolitisk stagnation. Den på många punkter berättigade misstron mot "storskaliga lösningar" får inte leda till destruktiva resultat.

Listan över oroande tidens tecken kunde utan ansträngning förlängas. Låt oss för ordningens skull, utan kommentarer, uppräknat: den dramatiska "utspelspolitik" som tycks höra samman bla — men inte enbart — med den alltför korta treåriga valperioden; det sk politikerföraktet, som kan medföra hinder mot allt långsiktigt ansvarsfullt beslutfattande; den påtagliga tendensen till "enfrågerörelser", som mobiliserar talrika enögda vid sidan av de befintliga politiska partierna; korporatismen — det vore lätt att fortsätta, men låt oss sluta här. Det behöver sannolikt inte närmare utvecklas hur och varför dessa tendenser utgör lika många svårigheter för en konservativ politik; åtskilliga innefattar problem för varje ansvarig och långsiktig rikspolitik utan hänsyn till partifärg.

En god konservativ politik

Men sannolikt är de, tillsammans, särskilt svårhanterliga för vad jag anser vara en god konservativ politik. En sådan kännetecknas, vill jag påstå, av en lugn, klok, mänsklig och eftertänksam samhällsstyrning, som alls inte är

främmande för förändringar (inbegripet, självfallet, sådana förbättringar i de sämst ställda samhällsmedlemmarnas villkor som plägar kallas "sociala reformer") men som dels gör realistiska bedömningar av det i varje ögonblick möjliga och inte lider av kolartro på "samhällets" överlägsenhet över de enskilda utan ger friheten en rymlig plats, dels i valet mellan samhälleliga lösningar vägrar att falla till föga för slagord och moderiktningar och som därför ger det bestående — och det igår bestående — en minst lika positiv prövning som alla visor tryckta i år. Det "konservativa" i en sådan politik kan måhända enklast uttryckas så att bevisbördan för en ny åtgärds förträfflighet lägges på dem som föreslår åtgärden, inte på dem som motsätter sig den. För det allra mesta är detta en förnuftig tumregel. Den hade varit särdeles välgörande på tex utbildningspolitikens område.

En konservatism av detta märke står för ett stilla samhälle; spänning, revolt, vulgärromantik och politiskt paradoxmakeri saknas. Människorna får möjlighet att odla sin kål eller sina själar. För egen del ville jag gärna tillägga, att god konservatism enligt min mening också innefattar en särskilt noggrann prövning av etiska värden och attityder och en särskild omsorg om de svaga i samhället. Hur typiskt detta är vet jag inte.

Vilka är då — trots den långa listan över orostecken — möjligheterna för en sådan konservatism att göra sig gällande i morgondagens Sverige? Vilka uppgifter och vilka programpunkter kan en sådan politik arbeta för?

Det finns idag och säkert under lång tid framåt åtminstone en alldeles klar uppgift, den må sedan vara populär eller ej: det är att

efter bästa förmåga försöka säga sanningen om landets situation, främst i ekonomiskt hänseende men också i fråga om sådant som utbildningspolitik samt säkerhetspolitik och försvar. Det finns tillräckligt många starka krafter, som har intresse av att skapa och vidmakthålla bekväma illusioner, för att detta skall vara en ytterligt angelägen kallelse. Vi behöver ett sanningssägande parti. Illusionsmakeri om den bistra verkligheten är i längden det största hot demokratin har att möta. När illusionerna spricker, kan reaktionerna bland dem som fått hålla tillgodo med blå dunster bli så kraftiga att hela samhällssystemet är i fara. Den impopulära sanningssägarrollen kan i samma längre tidsperspektiv visa sig vara den säkraste. Det är möjligt att frukterna redan nu börjat visa sig och att det är kuraget att tala sanning som belönas i opinionssiffrorna.

Grundläggande val

På grundval av en realistisk lägesbedömning måste göras en rad besvärliga val. I fråga om det svenska samhället av idag och av i morgon förefaller det grundläggande valet att stå mellan en politik, som maximalt utnyttjar den dynamik som genom nyskapande och nya initiativ kan någorlunda snabbt förbättra balansen mellan produktion och konsumtion, och en politik som — tyst eller öppet — accepterar en först måttlig men senare allt mer påtaglig ekonomisk tillbakagång för att bibehålla vissa centrala programpunkter, vilka kan svepande sammanfattas under termen största möjliga jämlikhet. Det förefaller ofrånkomligt, att den dynamiska linjen innefattar drag, som kommit att framstå som "hårda" och svåra att accepte-

ra för svensk del: man måste, synes det, acceptera att nyskapande insatser och nya investeringar verkligen lönar sig; kvalitet och kompetens måste i olika sammanhang få ett ökat erkännande; och detta kan i sin tur innebära ökade ekonomiska klyftor och ett mer konkurrenspräglat samhälle.

Valet är förvisso inte lätt, och var den exakta balanspunkten bör förläggas är något som knappast kan diskuteras principiellt och översiktligt. Det är följande möjligt att det svenska samhället redan kommit att präglas av så starka konserverande krafter — främst givetvis intresseorganisationerna med sina traditionella bindningar, mål och vested interests — att makt- och beslutsstrukturen inte längre är flexibel nog för ens måttliga kursförändringar i riktning mot större dynamik. Det är emellertid i så fall viktigt att detta blir kartlagt, analyserat och uttalat. Det tycks ha blivit en av de väsentliga uppgifterna för ett konservativt parti. Väsentligt är också, om det nu visar sig möjligt och viktigt att kraftigare belöna skapande insatser, att med ständig vaksamhet söka de lösningar som mildrar de negativa effekterna av en sådan politik. De socialpolitiska målen — trygghet och människovärdiga förhållanden — får inte uppges, men deras förverkligande kan kräva stor uppfinningsrikedom och flexibilitet: kanske är detta ett område där storskalighet och likriktade lösningar i själva verket lett till misslyckande och omänsklighet, och där nya grepp kan visa sig fruktbara.

"Kvalitetsmedvetande" är kanske ett alltför allmänt begrepp för att det skall ha nämnvärt innehåll i politiken. Det finns emellertid åtminstone ett område där begreppet har en rimligt avgränsad mening och där en värdekonser-

vativ riktning har självklara uppgifter: det är utbildningsområdet. Tillfället till förändringar ter sig gynnsammare än på mycket länge. Kvantitet, svagt innehåll och allmänt illusionsmakeri har gjort sig breda så länge att kraven på ändring blivit starka i alla läger. Även här krävs emellertid varsamhet; någon marsch tillbaka kan det inte gärna bli tal om.

Lika vagt som "kvalitet" är ordet "frihet" — de flesta politiska riktningar kan göra anspråk på att intressera sig för och välja någon aspekt av ordet, och ingen riktning kan med fog monopolisera det. Det är två element av friheten som förefaller att i särskilt hög grad behöva stöd av en konservativ politik: de enskildas valfrihet i fråga om sådana tjänster som idag ofta tillhandahålls i en enda auktoriserad form — skolan till att börja med, men kanske också vissa omvårdnadsformer — och enskilda gruppers beslutsfrihet, främst inom näringslivet. Det är, vill jag påstå, av central betydelse för ett samhälle att där åtminstone finns ett par jämförbara och konkurrerande beslutsformer och att den "politiska" inte är ensam dominerande. I alltför hög grad har politiska beslutsformer vunnit insteg i offentlig förvaltning av olika slag. Den sista bastionen är ännu så länge näringslivet, och även denna bastion skulle falla, om något av de fondförslag som nu i stort antal framlagts från socialistiskt håll och mött påfallande lamt motstånd från "mitten" skulle kom-

ma att förverkligas. Ett samhälle, där endast en beslutsmodell — den politiskt-korporativa — är godtagen (och där snart nog en enda personkrets fattar besluten) kan inte länge förbli fritt.

Jag har inte uppehållit mig vid de "klassiska konversationsobjekten" för europeisk konservatism: tronen och altaret. Förstnämnda möbel fick i 1974 års regeringsform röna en så hårdhänt behandling — alltför hårdhänt, vill jag reaktionärt hävda — att den knappast står i den politiska stridslinjen längre. Det hindrar inte att den alltjämt har ett värde som bör bevaras. Något liknande gäller kyrkan. Den kan knappast längre påstås stå mitt i byn; ibland används den för ganska sällsamma livsytringar. Icke desto mindre representerar den, med sina skiftningar, sina djup och höjder, ett fundamentalt värde, som förtjänar att hållas vid makt.

En konservativ politik av det slag jag försökt antyda kan sannolikt ej lätt bli i bredaste mening populär. Den omfattar doser av besk medicin. Men den borde ha förutsättningar att vinna respekt, utöva inflytande och på lång sikt samla tillräckligt många människor omkring sig för att varken kunna negligeras, med varaktig framgång svartmålas eller uppfattas som en dödsdömd ytterlighetsriktning. Det finns redan tecken som tyder på att den kan räkna med växande framgång.